

## Mîzânü'l-Hak Bağlamında Kâtip Çelebi'nin Bid'at Anlayışı

Kâtib Chelebi's Understanding of Heresy in the Context of Mizân Al-Hak

Muhammet KOÇAK<sup>1</sup>

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 22.04.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 19.06.2021

Doi: 10.48146/odusobiad.925741

**Atıf / Citation:** Koçak, M., (2021). "Mîzânü'l-Hak Bağlamında Kâtip Çelebi'nin Bid'at Anlayışı" *ODÜSOBİAD* 11(2), 509-532, doi: 10.48146/odusobiad.925741

### Öz

Bu çalışmada, XVII. yüzyıl Türk ilim dünyasının müsbet düşünceyi temsil eden çok yönlü bir âlimi olan Kâtip Çelebi'nin (1609-1659), Mîzânü'l-Hak adlı eseri çerçevesinde "Bid'at" kavramına yaklaşımının incelenmesi amaçlanmaktadır.

Çalışma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Kâtip Çelebi'nin biyografisine yer verilmiş ve kendisinde âdeta baştan sona bid'at karşısında takınılması gereken tavırdan bahsedildiğini söyleyebileceğimiz eseri olan *Mîzânü'l-Hak fi İhtiyâri'l-Ahakk* ile ilgili kısa bir tanıtım yapılmıştır. Birinci bölümde Bid'at ve Sunnet kavramları ele alınarak İslam düşüncesinde kavramlara yüklenen anlamlar kısaca izah edilmeye çalışılmış ve bu bağlamda Ehl-i sünnet ve Ehl-i Bid'at adlandırmaları incelenmiştir. Bunların ardından meseleyi özetleyecek mahiyette bir değerlendirme yapılmıştır. İkinci bölümde ise *Mîzânü'l-Hak*'da on ikinci bahis olarak yer alan "Bid'at" konusu, ekte sunulan Michigan Üniversitesi Kütüphanesi İslami el yazmaları özel koleksiyonundaki Osmanlıca nüshadan istifade edilerek öncelikle çeviri olarak verilmiştir. Akabinde Kâtip Çelebi'nin "Bid'at" düşüncesi, ifade edilen nüsha bağlamında incelenmiş olup, İslam düşüncesi ve tarihine vakıf olan müellifin, din ve bilim beraberliği çerçevesindeki insani ve realist bakış açısıyla meseleye yaklaşımı özlü bir şekilde ortaya konulmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** İslam, Bid'at, Sunnet, Kâtip Çelebi, Mîzânü'l-Hak

### Abstract

*In this study, it is aimed to examine the approach of Kâtib Chelebi (1609-1659), who is a versatile scholar of the 17th century Turkish science world, to the concept of "Bid'at" within the framework of his work named Mizân Al-Hak.*

*The study consists of an introduction and two parts. The biography of Kâtib Chelebi was included in the introduction and a brief introduction was made about his work, Mizân Al-Hak fi İhtiyar al-Ahakk, in which we can say that the attitude to be taken against bid'ah is mentioned from beginning to end. In the first part, the concepts of Heresy and Sunnah were discussed and the meanings attributed to the concepts in Islamic thought were explained briefly and in this context, the names Ahl al Sunnah and Ahl al Bid'a were examined. After these, an evaluation was made to summarize the issue. In the second part, the subject of "Heresy", as the twelfth matter in Mizân Al-Hak, was given primarily as a translation by using a copy in Ottoman language in the special collection of Islamic manuscripts of the Michigan University Library. Subsequently, Kâtib Chelebi's idea of "Heresy" was examined in the context of the mentioned copy, and the author's approach to the issue was presented in a succinct manner with a humanistic and realist perspective within the framework of the unity of religion and science.*

**Keywords:** Islam, Heresy, al-Sunna, Kâtib Chelebi, Mizân Al-Hak

<sup>1</sup> Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, muhammetkocak@uludag.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5042-4723



## Giriş

### **Kâtip Çelebi'nin Hayatı**

Kâtip Çelebi'nin yaşamına dair veriler kendisinin kaleme aldığı otobiyografilerinin yer aldığı *Süllemü'l-vusul* adlı biyografi kitabı ve yeri geldikçe otobiyografisine değindiği en son telifi olan *Mizânü'l-hak* ve *Cihannümâ* gibi eserlerinde bulunmaktadır (Gökyay, 1985, 3-90; a.mlf., 2002, 25/36-40; Sarıcaoğlu, 2002, 297-319). Özellikle konumuzla alakalı olan Mizanü'l-Hak adlı eserinin "Hatime" kısmında kendi ifadeleriyle otobiyografisini bulmaktayız (Kâtip Çelebi, Special Collections Library, Islamic Manuscript, 371, 47a-55b).

1609 yılında İstanbul'da doğan âlimimizin adı Mustafa, babasının ise Abdullah'tır. Kâtip Çelebi, âlimler arasında Hacı Halife ve Hacı Kalfa olarak bilinir (Gökyay, 2002, 25/36).

Kâtip Çelebi ilk dini bilgileri küçük yaşta özel olarak tutulan bir hocadan alarak kısmen Kur'an'ı ezberlemiş ve akabinde yazı dersleri ve dil bilgisi eğitimi almıştır (Gökyay, 2002, 25/36).

On dört yaş civarındaki müellifimizi, babası maaşından bir miktar harçlık bağlayarak uhdesine alır. Böylece Divan-ı Hümayun kalemlerinden Anadolu Muhasebeciliği Kalemî'ne giren Kâtip Çelebi burada erkam ve siyakat yazısı ile hesap kaidelerini öğrenir. Bu dönemler itibariyle Tercan, Bağdat, Hemedan seferleri, Erzurum muhasarası gibi birçok harekâta katılan Çelebi (Kâtip Çelebi, Special Collections Library, Islamic Manuscript, 371, 45a; a.mlf., 1869, 2/54 vd.), bu seferlerde gördüğü şehirler hakkındaki gözlemlerini eserlerinde anlatır (Kâtip Çelebi, 1869, 2/118; Gökyay, 2002, 25/36). Yine iştirak ettiği Bağdat muhasarasını ve aşamalarını oldukça etkileyici tarzda betimler (Kâtip Çelebi, 1869, 2/128; Gökyay, 2002, 25/37). İstanbul'a dönünce Kadızade Mehmed Efendi'nin derslerine devam eden Kâtip Çelebi, tesirli bir hitabet gücüne, düzgün bir ifadeye sahip olan bu âlimin tesirinde kalır (Kâtip Çelebi, Special Collections Library, Islamic Manuscript, 371, 45a), derslerine devam ederek tefsir, Dürer, İhyau ulumi'd-din, Şerhü'l-Mevâkif ve Tarikat-ı Muhammediye gibi eserleri okur (Kâtip Çelebi, Special Collections Library, Islamic Manuscript, 371, 45a-45b). IV. Murad'ın 1635 yılında düzenlediği Revan Seferi'ne katılan (Kâtip Çelebi, 1869, 2/164; Gökyay, 2002, 25/37) Kâtip Çelebi daha sonraki hayatının hemen tamamını ilmi çalışmalara verir. Kendi ifadesiyle "cihad-ı asgardan cihad-ı ekber'e dönerek (Kâtip Çelebi, Special Collections Library, Islamic Manuscript, 371, 47b) kendisine bırakılan az bir mirası kitaplara yatırır. Tabakat, tarih ve vefeyat türü eserleri okumaktan zevk alan âlim, 1636 yılına kadar bu tür eserlerden pek çoğunu okumuştur. Bir sonraki sene zengin bir yakınının vefatı üzerine kendisine kalan büyük bir mirasın 300.000 akçe kadarını yine kitaplara verip arta kalanıyla da İstanbul'daki evini tamir ettirip aynı tarihte evlenir, ardından bir oğlu olur (Kâtip Çelebi, Special Collections Library, Islamic Manuscript, 371, 47a; Gökyay, 2002, 25/37). Okuduğu eserlere ilaveten medrese müfredatına dair *Elfiyye*, *Nuhbetü'l-fiker*, *usul-i hadis*, *Belağat'a dair Telhisü'l-miftah*, mantıka dair *eş-Şemsiyye* gibi eserleri de ikmal eder (Kâtip Çelebi, Special Collections Library, Islamic Manuscript, 371, 46a-46b). On sene civarı sabah akşam demeden sevdalısı olduğu ilimle uğraşan Kâtip Çelebi bazı talebelere de ders verir (Gökyay, 2002, 25/37). Girit Seferi sebebiyle 1645 yılında harita çizimiyle de ilgilenen Kâtip Çelebi, yakalandığı hastalık sürecinde tedavi yollarını tespit için tıp eserlerini okumanın yanında manevi bir çözüme ulaşabilmek adına duaların şifasına sığınır (Kâtip Çelebi, 1941-1943, 1/725, 2/1137). Müellifimiz, 6 Ekim 1657 sabahı vefat eder ve Zeyrek Camii civarındaki kabristana defnedilir.

Çok yönlü bir ilim adamı ve bir ansiklopedist olup Latince'den Türkçeye çevirileri de bulunan Kâtip Çelebi (Kâtip Çelebi, 2001, 12), Hanefi ve İsraki olduğunu belirterek insan adına en yüce mertebenin marifetullah olup, bunun da biri ehl-i nazar ve istidlal, diğeri riyazet ve tarikat olmak üzere iki yolu bulunduğunu belirtir (Gökyay, 2002, 25/37). Tefsir, Hadis, Tarih, Coğrafya, Atlas, Felsefe, Matematik, Astronomi gibi ilimlerin yanında sihir ve tılsım alanlarına kadar birçok dal ile meşgul olan Çelebi'nin "*Yek fenle kanaate uluvv-i himmet rıza vermemişti*" ifadesi ilme bakış açısını yansıtmaktadır (Kâtip Çelebi, 2001, 12).

Kâtip Çelebi, dönemindeki tekkelerin, başıboş ve değersiz kişilerin mekânı haline geldiğini ifade edip ölümlerden yardım dilenmenin, mezarlara konan mumların anlamsızlığını ve bunların ancak mum satanlara ve mezarlık bekçilerine fayda sağlayacağını zikrederek bu tür bid'atleri eleştirmekten kaçınmamıştır. Her türlü taassuba karşı çıkmış, bunun toplum için bir kargaşaya yol açacak kadar

arttığı kendi döneminde gereksiz taassubu hem akla hem şeriata dayanarak engellemeye çabalamıştır (Gökyay, 2002, 25/37).

Bahsi geçtiği üzere kitaba ve okumaya sevdalı olduğu anlaşılan Kâtip Çelebi, pek çok alanla ilgilenmekle birlikte en çok biyografik kitaplar ve tarihi eserlerle iştigal etmiştir. Keşfü’z-Zünun (Kutluer, 2002, 25/321-322) adlı bibliyografik eseri ile Osmanlı tarihine dair Fezleke’si (Kütükoğlu, 1995, 12/541-542) bu noktada dikkati şayandır. Keşfü’z-Zünun başta olmak üzere Kâtip Çelebi’nin çeşitli eserleri, Batı dünyasında İslami incelemelerde bulunan hemen herkesin temel başvuru eseri olmuştur. Zira kitaplarının bir kısmının değişik Batı dillerine çevrilmesi bunun bir göstergesidir (Gökyay, 2002, 25/40).

Kâtip Çelebi, coğrafyayla da ilgilenmiş, İslam coğrafyasındaki eksikliği gidermek için Cihannüma’yı (Gökyay, 1993, 7/591-593) yazmıştır. Müellif, astronomi ve anatomi bilgisinin önemine vurgu yaparak, bunları bilmeyenin Allah’ı tanımak ve kâinattakini anlamaktan aciz kalacağını, bir hadis deliline dayanarak ifade etmiştir (Gökyay, 2002, 25/37). Elbette ki velut bir âlim olan Kâtip Çelebi’nin eserleri ismi zikredilenlerle sınırlı olmayıp tarih, coğrafya, biyografi yanında dini, sosyal, kültürel ve folklor konulu eserleri de bulunmaktadır (Gökyay, 2002, 25/38-40; Kâtip Çelebi, 2008, 27-29; Cumbur, 10 Nisan 2021).

Kâtip Çelebi, ilgilendiği değişik ilimler hakkındaki düşünceleri yanında toplumun düzeni ve devamı için ilmi vasıta kabul ederek, âlimleri toplumun kalbi saymış ve bilgiye dair hiçbir şeyin küçük görülmemesi gerektiğini belirtmiştir (Gökyay, 2002, 25/37).

Neticede 17. yüzyıl Osmanlısının bilim ve kültür hayatını etkileyen Kâtip Çelebi, dünya ölçeğinde büyük bir takdir ve şöhret kazanmış, kendisinden ve eserlerinden övgü dolu ifadelerle bahsedilerek devrinde *Osmanlılar’ın Suyûtî’si* olarak nitelendirilmiştir (Gökyay, 2002, 25/40).

### ***Kâtip Çelebi’nin Mizanü’l-Hak fi İhtiyari’l-Ahak Adlı Eseri***

Kâtip Çelebi’nin kaleme aldığı son eser olan ve mukaddimesinde “akli ilimlerin gerekliliği” konusuna yer verilen (Kâtip Çelebi, 2001, 2) *Mizanü’l-hak fi ihtiyari’l-ahak* dönemin münakaşalı mevzularının müsbet fikirlerle izahından ibarettir (Gökyay, 2002, 25/39).

Eserde, içtimâî ve fikrî bazı meselelerin tenkidi yapılmakta, müsbet ilimlerin lüzumundan bahisle bir önceki yüzyıla nispetle değişen ortamda yani XVII. asırda içine düşülen zihniyete ve taassuba hücum edilmektedir (Cumbur, 10 Nisan 2021). Nitekim devrin Osmanlı dünyasında medrese ve tekke zümreleri arasında daha önce mevcut olmayan bir ayrılık hareketi ortaya çıkmıştır ki bunun tohumlarının, 16. yüzyılda Mehmed Birgivi Efendi’nin (ö. 981/1573) idareye ve tarikat mensuplarına karşı cephe almasıyla atıldığı ifade edilmektedir (Gündoğdu, 1998, 38). Şöyle ki 16. yüzyılın başlarından itibaren değişik saiklerle yükselme gücünü kaybeden devletin duraklama devrine girdiği görülür. Bu devirde kimsenin amacı pek belli olmamış, ordu saraya, medrese tekkeye, vaiz tarikat mensubuna saldırmaya başlamıştır. “Ehl-i kal” ve “Ehl-i hal” tarzında bir bölünmüşlüğü yanında sıradan meseleler dini düşüncenin en önemli mevzuları gibi sunulmuş, tarikat ile medrese ehli birbirleriyle tartışmak için âdeta fırsat kollamışlardır. Dolayısıyla şeriat-tasavvuf mücadelesi, öncesinde belli seviyelerde konuşulur iken, bu dönemden itibaren kavgaya dönüşme istidadı kazanmıştır (Kara, 1990, 94).

Bu sürecin devamı olarak 17. yüzyılda IV. Murad devrinin (1623-1640) ortalarından (1630) IV. Mehmed’in saltanatının (1648-1687) yedinci yılına kadar olan müddet içinde, tekke ve medrese çatışmasını alevlendiren bir ayrılık ortaya çıkmıştır. İstanbul’da bu ayrılık hareketine Kadızade Mehmed Efendi isimli bir vaizin öncü olmasından mütevellid “*Kadızâdeliler hareketi*” denilmektedir. Bu oluşumun üyeleri hocalarının vefatından sonra onun fikirlerini yayarak belli bir fırka meydana getirmişlerdir ki, bunlar merhum Kadızâde’nin lakabından mülhem “Kadızâdeliler” veya halk arasında “*Fakih*” ifadesinin bozuk bir kullanımı olan “*Fakılar*” diye anılmışlardır. Bu zümreleşme Osmanlı’da, medrese ve tasavvuf ehli arasında meydana gelmiş ilgi çeken olaylardan biridir (Gündoğdu, 1998, 40-41).

Mîzânü’l-Hak, dini ve ilmi tartışmaların kısır döngüye ve verimsiz çabalara dönüştüğü böylesi bir dönemde meseleleri belli bir yöntem sadedinde tekrardan ele almak ve bu meyanda Osmanlı ilim dünyasında müşahede edilen olumsuzlukların sebeplerini tespit ederek eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutmak üzere yazılmıştır (Kutluer, 2005, 30/216-218). Zira bahsi geçtiği üzere



o dönemde din adamları iki gruba ayrılmış, dini, ilmi ve pratik değeri bulunmayan bazı meseleleri tartışmakla birlikte, halkı da yanlarına çekerek bir kargaşa ortamının oluşmasına sebep olmuşlardır (Kâtip Çelebi, 2001, 14-15).

Mîzânü'l-Hak, akli ilimlerin gerekliliği mevzusunu inceleyen bir mukaddime, yirmi bir bahis ve bir hatimeden müteşekkildir. Kitapta incelenen yirmi bir konu, aslında mezkûr fikir gruplarının tartışma gündemiyle paralellik arz eder (Çavuşoğlu, 2001, 24/100). Nitekim Kâtip Çelebi, yirmi birinci bahis olan son başlıkta Kadızade Mehmed Efendi ile Halveti şeyhi Abdülmecid Sivasi arasındaki ihtilafları işlerken, "Yazdığım mebahisin ekserinde Kadızade bir tarafı tutup Sivasi taraf-ı ahara zahib olup ifrat ve tefrit mesleğine giderler" diyerek (Kâtip Çelebi, Special Collections Library, Islamic Manuscript, 371, 45b-46a), eserini bu iki zümre arasındaki, geneli ilmi ve pratik açıdan bir kıymet taşımayan konulardaki fikir ayrılıklarını itidal noktasına çekmek amacıyla kaleme aldığını belirtmektedir (Kâtip Çelebi, Special Collections Library, Islamic Manuscript, 371, 48a). Kâtip Çelebi, mezkûr fırkalardan birini haklı göstermenin, mevcut gerginliği arttırmak anlamına geleceği düşüncesindedir. Bu çerçevede müellifin endişesi, fikir düzeyindeki birtakım ihtilaflar değil, bunların toplum düzenini tehdit eden çatışmalara dönüşmesidir (Kâtip Çelebi, Special Collections Library, Islamic Manuscript, 371, 46b).

Eserin ilk sadeleştirilmiş versiyonu 1972'de Orhan Şaik Gökyay tarafından yayımlanmıştır (Kâtip Çelebi, 1980). Bunu Mustafa Kara'nın hazırladığı *İslam'da Tenkid ve Tartışma Usulü* (İstanbul 1981) adlı sadeleştirilmesi izlemiş, metni daha sonra Mustafa Kara ve Süleyman Uludağ yeniden neşre hazırlamıştır (İstanbul, 1990, 2001). Süleyman Uludağ tarafından bu sadeleştirilmenin yeni baskılarına giriş ve açıklamalar yazılmış olup esere Mecmua-yı Ulum neşrinin tıpkıbasımı da ilave edilmiştir. Kitabın İngilizce tercümesi *The Balance of Truth* adıyla Geoffrey L. Lewis tarafından yayımlanmıştır (London 1957) (Kutluer, 2005, 30/218).

Kâtip Çelebi mezkûr eserinin on ikinci konusunu "Bid'at" meselesine ayırmıştır. Bu bağlamda öncelikle İslam düşüncesinde bu kavramların anlam alanına değinmek faydalı olacaktır.

### **İslam Düşünce Tarihinde Sünnet ve Bid'at Kavramları**

Kavramlar düşünce sisteminin üzerine inşa edildiği yapı taşları mesabesindedir. Bu sebeple bir kavramın anlam alanını belirleyebilmek için öncelikle düşünce sisteminin oluşum, gelişim sürecini ve ilgili kavramın sistemdeki yerini tespit edebilmek gerekir.

Bid'at kavramının anlaşılabilmesi adına, "her şey zıddıyla kaimdir" kaidesine öncelikle Sünnet kavramının İslam düşüncesindeki anlam alanını belirlemek gerekir.

#### **Sünnet Kavramı ve Ehl-i Sünnet Tanımlaması**

"Sünnet" kelimesi İslam öncesi dönemde devrin Araçları tarafından bilinen ve kullanımları olan bir lafızdır (Özsoy, 2015, 37).

Kelime lügatte; ister iyi ister kötü olsun; izlenen yol, âdet, gelenek, tarz, üslup ve davranış anlamlarına gelmektedir (İbn Manzur, 1999, 6/399-400; Tehanevi, 1996, 1/979-980). Neticede belli özellikleri taşıyan davranışlara yönelik kullanıldığı ifade edilmekte olan sünnet; orijinal, sürekli ve belli bir standarda sahip davranış biçimini ifade eder (Özsoy, 2015, 43). Dolayısıyla bu kavramın asıl anlamının yol ve sîret olduğunu söylemek mümkündür ki Watt da "İslam öncesi dönemde herhangi bir kabilenin sünnetinden bahsedilebilir" (Watt, 1981, 321) demekle, sünnetin esas manasının, mutad iş veya âdet olduğunu ifade etmiştir (Esen, 2014, 42). Fazlur Rahman da İslam adlı eserinde Sünnet lafzının, "çiğnenmiş yol" anlamına geldiğini yerleşik âdet, takip edilen yol ve davranış biçimi anlamında kullanıldığını ifade eder (Fazlur Rahman, 1981, 54).

Hem Kur'an hem de hadislerde kelimenin bahsi geçen lügat anlamlarına uygun kullanımları mevcuttur. Şöyle ki Kur'an'da yer alan "Sünnetü'l-Evvelin" (el-Hicr 15/13; el-Fâtır 35/43) ifadesi, kelimenin geçmiş ümmetlerin gittikleri yol, karşılaştıkları muamele, uğradıkları ceza ve akıbet manalarına gelirken; yine "Sünnetullah" (el-Ahzâb 33/38; el-Feth 48/23) ifadesi, Allah'ın kanunu, muamele şekli anlamını taşımaktadır. Yine lafzın lügat anlamını taşıyan bir kullanım olması bakımından, Resûlullah (sav) bir hadislerinde şöyle buyururlar: "İslam'da kim güzel bir sünnet ortaya koyarsa ve kendisinden sonra onunla amel edilirse, o güzel sünneti koyan onu tatbik edenlerin sevabına da nail olur ve o sünneti işleyenlerin ecirlerinden de hiçbir şey eksilmez. Fakat İslam'da kim kötü bir

*sünnet koyarsa ve kendisinden sonra onunla amel edilirse, o kötü sünneti işleyenlerin günahı, o sünneti çıkarmanın boynuna olduğu gibi, ötekilerin günahlarından da bir şey eksilmez” (Müslim, “Kitâbü'l-İlm”, 15).*

Kuran-ı Kerim’de sünnet kavramının çeşitli bağlamlarda kullanıldığını görmekteyiz (el-Fetih 48/23; en-Nisâ 4/26), ancak bunlarda ortak olan nokta, *kötü veya iyi vasıflarına haiz yerleşik bir âdet ve yol* anlamıdır. Aynı şekilde hadislerde de benzer bağlamda bir kullanım olduğunu ifade edebiliriz. Tabii bu noktada gözden kaçmaması gereken husus hem Allah’a nispet edilen hem de peygambere nispet edilen sünnet kavramlarının kötü vasfına haiz olamayacağıdır.

Dikkat edilecek olursa hem Kuran hem de hadiste, “Sünnet” lafzının iyi ve kötü vasıflarını haiz bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim nötr olan kavramın kötü veya iyi nitelikleriyle vasıflanarak kullanıldığı ya da zımnen bu anlamları barındırdığı, kelimenin hem İslam öncesi hem de İslami sürecindeki kullanımında görülebilmektedir (Esen, 2014, 43).

Netice olarak bir davranışa –ister iyi ister kötü olsun- sünnet tabirinin kullanılabilmesi için o davranışın süreklilik vasfına haiz olması ve belli bir standarda sahip olması gerekir. Aksi takdirde gelip geçici, sürekli olmayan davranışlara bu kelime kullanılmamaktadır. Nitekim zikri geçen ayette ifadesini bulan “Sünnetü'l-evvelin” ifadesi de bunu vurgulayan bir tona sahipken, mezkûr hadiste bize kötülük ile nitelenen bir âdetin ya da yolun ya da geleneğin tasvip edilmediği de anlatılmaktadır.

İstilahî anlamdaki sünnet, İslam’ın Kur’an’dan sonra ikinci temel kaynağıdır ve bu sebeple her ilmin kendine has olan mevzuuyla ilgisi açısından çeşitli tarifleri yapılmıştır. Bu çerçevede kavramın ıstilahî anlamı kelâm, fıkıh, fıkıh usulü (Bedir, 2010, 38/150) ve hadis (Koçyiğit, 2019, 19) ilimlerinde farklılıklar göstermekle birlikte hepsi, Hz. Peygamber ile ilgili olma veya resulün yolunu izleme noktasında müttefikdir (Bedir, 2010, 38/150). Bu bağlamda lafzın lügat manasında bulunan kötü yol anlamı, Hz. Peygamberin yolu hakkında düşünülmeğe gerekçesiyle kaldırılmıştır (Özler, 2010, 32).

Kelâm âlimleri sünneti “Hz. Peygamber ve ashabının itikad ve amelinde takip ettiği yol” şeklinde tanımlamışlardır (Çelebi, 2010, 38/153). Bu çerçevede sünnet, bid’atin karşıtı olarak görülmektedir. Neticede bir kelimacının “sünnet”ten anladığı şey ile bir muhaddisin ya da bir fakihin ondan anladığı şey farklı olabilmektedir.

Bu noktada dikkatlerden kaçmaması gereken nokta ise; Sünnet kavramına ıstilahî olarak ilim dallarının yükledikleri mana çeşitlerinin, doğrudan bid’at kavramını da belli bir anlam alanına yerleştirdiğidir ki, sünnet-bid’at karşıtlığı, tabiatı gereği böyle olmasını gerektirmiştir.

“Ehl-i Sünnet” tamlaması ise, sünnet kavramına verilen anlamlar doğrultusunda şekillenerek belli davranış modeline veya metoda sahip kitleleri ifade edecek tarzda kullanılan bir tanımlama biçimidir.

Bu kavram, öncelikle hicri birinci asırda ortaya çıkan ve o döneme kadar itikâdî ve ameli sahada yaygın olarak kullanılmadığı iddia edilen; dini meseleler üzerinde akli metodlarla hüküm verilmesi şeklinde ifade edebileceğimiz itikadi alanda kelimacıları ve metodlarını, ameli sahada ise ehl-i reyi ve dolayısıyla kıyas, istihsan vb metotlara yer verenleri dışlayacak tarzda, hadis öğretimiyle meşgul olan ve nassın zahirine teslimiyeti esas alan bir kitleyi imgelemektedir (Karadaş, 2019, 33-40).

Aynı zamanda Ehl-i Sünnet kavramı, Kur’an ve sünnetin birlik ve bütünlük vurgusu ifade eden hükümleri çerçevesinde fraksiyonlara bölünmeyle bütünlüğün dolayısıyla İslam toplumunun kaybolma tehlikesine karşı İslam ümmetinin bütünlüğünü sağlama ve devam ettirme gayretine sahip ana bünyeyi ifade eden siyasal bir bağlamı da içerecek şekilde kullanılmaktadır (Koloğlu, 2016, 65).

Ehli Sünnet tanımlaması ilk ortaya çıkışı itibarıyla Kur’an ve sünnetin zahirine tabi olmak, müteşabihatın teviliyle meşgul olmamak, akli tevillerden ve kurallardan uzak durmak, İslami ilimler dışındaki akli ilimlerle meşgul olmamak şeklinde özetlenebilecek belli bir metodu ve selef veya ashabu’l-hadis gibi belli bir kitleyi ifade eder tarzda kullanılmakla beraber süreç içinde anlam alanına ilk zamanları itibarıyla karşı oldukları metotları da içine alacak şekilde kullanılmaya başlanmıştır (Kılavuz, 2018, 440-448). Elbette ki Selefin Hanbeliler kanadının her ne kadar tarihi süreç içinde daha mutedil yaklaşım sergileyen âlimleri çıkmışsa da günümüzde de aynı sert yaklaşımını sürdürdüğünü ifade edebiliriz.



Netice olarak Ehl-i Sünnet'in ilk dönemde nassın ve hadisin zahirine tabi olarak mevcut sistemin yani âdet ve geleneğin hem itikadi hem de ameli sahada aynen devamını tanımlarken, süreç içinde Ehl-i sünnet ekollerinin oluşmasıyla nakil ışığında akli yaklaşımları da bünyesine katan şemsiye bir kavram olduğunu ifade edebiliriz.

### ***Bid'at Kavramı ve Ehl-i Bid'at Tanımlaması***

Arapça bir tabir olan "Bid'at" lafzı "b-d-'a" kökünden gelmekte olup örneği ve benzeri olmadan, bir şeyi ilk defa meydana getirmek, yapmak, icat ve ihdas demektir. Bu açıdan bid'at lügatte, *daha önce bir örneği olmaksızın yapılan, sonradan icat edilen şey* manasındadır (İbn Manzur, 1999, 1/341-342; Tehanevi, 1996, 1/313).

İslam öncesi dönemde bid'at kavramı, geleneğe, örfe, alışlagelenlere ve âdetlere aykırı düşen yeni bir şey icad etmek gibi anlamlarda kullanılmıştır (Esen, 2014, 63).

Bid'at, Kur'an'da doğrudan bu formuyla yer almasa da, *örneği olmaksızın ilk defa, benzersiz olarak yaratan* anlamında "bedî" şeklinde Allah'ın bir ismi olarak (el-Bakara 2/117; el-Enam 6/101); *icat etmek, uydurmak* anlamında "ibtida" (el-Hadid 57/27) şeklinde ve *ilk önce olan, ilk* anlamında "bid'an" (el-ahkaf 46/9) kalıbında karşımıza çıkmaktadır. Hadislerde de aynı anlamı ifade edecek tarzda kullanılan bid'at kavramı *olmayan bir şeyi icad etmek* (Tirmizi, "Kitabü'l-İlm", 2676; Müslim, "Kitabü'l-İlm", 16) manasını barındırmaktadır.

"Bid'at" kavramı, istilahta, "Sünnet" kavramının zıddı olarak kullanılmakla birlikte değişik şekillerde tanımlanmaktadır. Bazı tanımlarda Hz. Peygamberin (s.a.v.) vefatının ardından ihdas edilen yenilikler dikkate alınırken; bazı tanımlarda Peygamber ahabının döneminde ortaya çıkan yenilikler bid'at kapsamının dışında tutulmuş, bazı tanımlarda ise tâbiûn döneminde meydana gelen yenilikler de bu kavramın dışında bırakılmıştır (Özler, 1996, 107). Yani bazı tariflerde "Bid'at, din tamamlandıktan sonra, Hz. Peygamberin vefatının ardından ortaya atılan her düşünce ve amel (İbn Manzur, 1999, 1/341) olarak tanımlanırken; bazısında "sahabeden sonra, dine meydana getirilen fazlalık veya yenilik" (Özler, 1996, 107) olarak tanımlanmıştır. Yine bazısında ise "kendisini şer'î bir delilin gerektirmediği ve sahabe ile tâbiûn döneminde mevcut olmayan her yenilik" (Cürcani, 2013, 47) şeklinde ifade edilmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde vuku bulan şeyler, ister kendileri tarafından işlensin, ister sahâbîsi tarafından yapılsın da onun tarafından bir müdahale görmeyip kabul edilsin, ittifakla bid'at değildir (Özler, 1996, 107), zira bunlar üzerinde dinin şari'i olan peygamberin kontrolü söz konusudur. Ancak son tanımın sahibi olan Seyyid Şerif Cürcani'nin zikrettiği anlamıyla bid'at, sadece Hz. Peygambere muhalif olmak ya da onun yapmadıklarını sonradan yapmak değil; aynı zamanda sahabe ve tabiinin yapmadıklarını yapmak anlamını da kazanmış olmaktadır. Hatta bu tanımlama çabaları öyle bir hal almıştır ki, sonraki nesillerin, önceki nesillerin yaptıklarından daha farklı uygulamalar içinde bulunması bile, bid'at olarak kabul edilir olmuştur (Esen, 2014, 63).

Bid'at lafzının lügat anlamından hareketle "her yeni şey" bu kapsama dâhil edilecek olursa, örneğin Hz. Ömer'in Ramazan ayında teravih namazını sürekli cemaatle ve yirmi rekât kıldırması da bir bid'at olarak kabul edilmelidir. Çünkü Hz. Peygamberin daha önce aynı şekilde benzer bir uygulamasına rastlanmamaktadır. Ne var ki halife Ömer, bu yeni icadına, "bu ne güzel bid'at (yenilik)" (İbn Manzur, 1999, 1/341-342) demek suretiyle yaptığı işin bir bid'at (yenilik) olduğunun kendisi de farkındaydı. Bu sebeptendir ki süreç içinde, kavram kargaşasına düşmemek adına bid'at'ın, "bid'at-ı hüda" (doğruya götüren bid'at) ve "bid'at-ı dalalet" (sapkınlık bid'atı) diye ikiye ayrıldığını görmekteyiz. Buna göre, Allah'ın ve Hz. Peygamberin emrettiğine aykırı olan bir bid'at, merdûd iken; buna karşılık onların emirlerine uygun ve mendûb olarak yapılan her bir yenilik ise methedilmiştir (İbn Manzur, 1999, 1/341-342). Tarihi süreçte elbette farklı tasnif biçimleriyle de karşılaşılmaktadır (Tehanevi, 1996, 1/313). Ancak İmam Gazzâlî'nin (v. 505/1111) dediği gibi, her bid'at yasaklanmış değildir. Yasaklanmış olan bid'at, sabit bir sünnetin zıttı olan ve illeti devam eden şer'î bir hükmü iptal eden bid'attir (Gazzâlî, t.y., 2/3).

Neticede bid'atı sonradan ortaya çıkan şeylerin tamamını kuşatacak şekilde lügat anlamından da hareketle geniş kapsamlı olarak benimseyen âlimler, Hz. Peygamber'in bid'atı reddeden hadisleriyle (Müslim, "Kitabü'l-İlm", 16) her dönemde günlük hayata girmesi kaçınılmaz olan yenilikleri bağdaştırmanın tek yolu olarak onu, yapılmasında mahzur bulunmayan "iyi bid'at" (bid'at-ı hüda, bid'at-ı mahmûde, bid'at-ı hasene) ve yapılması yasaklanan "kötü bid'at" (bid'at-ı dalal, bid'at-ı

mezmüme, bid'at-ı seyyie) şeklinde ikiye ayırmayı münasip görmüşlerdir (Yaran, 1992, 6/129). Bu anlayışa göre hadislerde reddedilen bid'at işte bu kötü bid'attır. Bid'atı dar çerçevede ele alanlar ise onu, "Hz. Peygamberden sonra ortaya çıkan ve dinle ilgili olup ilave veya eksiltme özelliği taşıyan her şey" şeklinde tanımlamışlardır (Yaran, 1992, 6/129). Bunlar açısından dinle ilgisi bulunmayan şeyler bid'at sayılmaz; bu açıdan örf-âdet türünden eylemler bid'at kapsamı dışında kalır (Yaran, 1992, 6/130).

"Ehl-i bid'at" tamlaması ise, bahsedilen iki çerçevede özellikle Ehl-i sünnet'in zıttı olarak kullanılması dikkate alınınca, yerleşik uygulamaya aykırı davranışta bulunanları ifade etmektedir. Dolayısıyla hicri birinci asır itibarıyla imgelediği kitleler açısından hem teorik veya itikadi çerçevede hem de pratik veya ameli çerçevede olsun süregelen uygulamanın yani Hz. Peygamberin uygulamaları ve ashabinın yaklaşımlarından tasvip ettiklerinin dışında kalan olguları benimseyenler bu çerçeveye girmektedir.

Bu noktada uygulamaların genel yapısını bilmek gereklidir. Mesela teorik veya itikadi çerçevede dinin kurucu temel ilkeleri olan mu'menin bih, Kur'an'ın muhkem ayetleri ile belirlenmiş ve Peygamber sünneti ile beyan edilmiştir. Bu bağlamda bu ilkelere bir şey ilave edilmesi veya çıkarılması düşünülemez. İşte bu noktada yapılacak tüm sonradan ilaveler bid'at kapsamına girer. Örneğin imani bir mesele olmayan devlet başkanı seçimi hadisesinin iman alanına dâhil edilmesi ve "devrin imamına inanmayan cahiliye ölümüyle ölmüştür" şeklinde mevzu rivayetlerle desteklenmesi bir bid'at olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yine itikadî çerçevede konulara yaklaşım ve anlayış tarzımızı ifade eden metodolojilerden hareketle, batını aşırı yorumlara gitmek dışındaki, Kur'anî hakikati ortaya çıkarma amacına matuf ve köklerini Kur'an ve sünnette açıkça bulduğumuz anlama çabalarının elbette bid'at olması düşünülemez. Her ne kadar selef uleması özellikle ashabu'l-hadis ile bir süreçten sonra özdeşleşen Hanbeli yaklaşımlar çeşitli saiklerle düşünceye ket vurmaya kalkışmış olsalar ve Hz. Peygamber'in böyle bir uygulaması olduğunu reddetseler de Muaz b. Cebel hadisi (Tirmizi, "Ahkâm", 1327, 1328) ve pek çok Kur'an ayeti (en-Nahl 16/125) bunun aksini söylemektedir.

Bu noktada İmam Eşari'nin *İstihsanü'l-Havd* (Eşarî, 1953, 87-88) adlı risalesinden ictibasta bulunmak konumuzu aydınlatacaktır:

*"Bazı kişiler cehaleti kendilerine sermaye edinerek dinden bahsetmeyi ve onun hakkında tefekkürü ağır buldular. İşî taklide döktüler ve basit olanına yöneldiler. Aynı zamanda usulü'd-dinden bahseden, onu inceleyip araştıran kimseyi kötüleyip dalalete nisbet ettiler... Hâlbuki dalalete nisbet ettikleri şeylerin asılları Kur'an'da mevcut olup bunlar tevhide delalet ederler. Allah Teâla, İbrahim (a. s.) ile ilgili yıldız, güneş ve ayın ufûlleri kıssasında (el-Enam 6/74-80) göstermiştir ki: ufûl ve hareket rabba delalet eder, fakat gerek ufûl ve gerekse; bir mekândan diğer mekâna intikal o rab üzerine caiz olmaz. Ay, yıldız, güneş gibi üzerine ufûl ve bir mekândan diğer mekâna intikal caiz olanlar ise ilah olamaz... Yine Kur'an Kerim'den alınmıştır: "Yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsa idi her ikisi de fesada uğrarlardı" Bu kelimeler veciz olup birçok hakikatleri de içine almaktadır. Cenabı Hakkın şeriksiz ve bir olduğuna delildir. Mütekelliminin temanu' ve teğalub ile tevhide ispat hususundaki delillerinde, kelimelerinin başvurdukları bir ayettir" (krş. Koçyiğit, 1960, 166-167).*

Netice olarak Ehl-i bidat ile kastedilen kelimenin lügat anlamından hareketle her türlü yeni söylem biçimi geliştirenler değil, dinin tamamlanmış ameli ve itikadi sistemine onda olmayan bir şeyi dâhil edenlerdir. Kur'an'da geçen bazı kavramlar üzerinde sahabe ve tabiin herhangi bir açıklama yapmamış fakat İslam bilginleri bu kavramları incelemiş birbirinden farklı yorumlar ortaya koymuşlardır. Bu tür yorumlar, sünnet veya bidat diye adlandırılmaz (Fatiş, 2017, 28). Dolayısıyla dinle alakası olmayan şeyleri sırf zamansal açıdan asr-ı saadetten sonra ortaya çıkmış diye reddetmek makul bir bakış açısı değildir. Bu, hayatı tüm yönleriyle Hz. Peygamber döneminde dondurmak ve tüm insanlığa hitap etmek için gelmiş bir dinin bu kavramın lügat anlamına kurban edilmesi demektir. Bu ise asıl merdûd olan ve Peygamberin sireti ile çelişen bir tavidir. Bunun ötesinde Gulât gibi dinin tamamlanmış sistemine ilavede bulunan ve aşırı tevillerle meşgul olanlar elbette ki mevcuttur ve reddedilen işte bu tavidir.

## **Değerlendirme**

Genel olarak hicri birinci asır içinde meydana gelen ve ümmetin bütünlüğünü tehdit eden bazı siyasal ve sosyal olaylar vuku bulmuştur. Buna ilaveten İslam topraklarının fetihlerle genişlemesi



neticesinde karşılaşılan kitlelerin bir kısmının İslam'a geçmesi, eski geleneklerini ve inançlarını İslam'ın bünyesine taşınmaları, Kur'an ve sünnetin anlaşılması gibi bazı iç ve dış faktörler neticesinde toplumda kamplaşmalar meydana gelmiştir. Neticede her grup kendi görüşünün meşruiyetini temellendirmek adına bazı Kur'an ayetlerine ve hadislere sarılmıştır. Bu çerçevede bazı gruplarca hadis uydurma faaliyetlerinin görülmesi neticesinde hadislerin tedvinine dair bir çaba da görmekteyiz.

Cahiliye döneminde yeri olmakla birlikte hicri birinci asırda dini alanda görmeye başladığımız sünnet ve bid'at kelimeleri genelde bir tavrı yani metodu imgeleyecek tarzda kullanılmaktadır. Bununla beraber kelimelerin ilmi nokta-i nazarında Selef cephesinde Hz. Peygamber ve ashabin itikatta takip ettiği metoda sünne ve bu bağlamdaki akâid eserlerine kitabü's-sünne denirken aynı zamanda teslimiyetçi, nassın zahirine sarılan ve tevile karşı duran bir tavrı betimlemektedir.

Bid'at ise ilk fırkalaşma faaliyetleri yanında öncülere ve ilk sistematik kelimeler mezhebi Mutezile'de ifadesini bulan akıl-nakil-tevil şeklinde bir yaklaşımı, cedeli metodun kullanımını ve dolayısıyla meseleleri açıklarken akli, naklin bir derece önüne koymayı ifade edecek tarzda aklilik vurgusu olan başka bir metodu betimleyen bir yergi ifadesi olarak kullanılmıştır.

Bu çerçevede toplumun bütünlüğünün sağlanması ve dinin tahrifi endişesiyle kendileri gibi düşünmeyenleri ötekileştiren bir yaklaşımın ana kavramı olarak zaten dilde kullanımda olan bid'at lafzı istilahlaştırıldı ve muhatabı ifade için zemmedici bir adlandırma olarak ele alındı. Nitekim süreç içinde sünnet kelimesi de lügavi anlamına ilaveten sadece peygamberin söz, fiil ve takrirlerini ifade edecek tarzda kullanılınca ve Hz. Peygamber'in sünnetinin kötü olması da mümkün olmayacağından, sünnet-i seyyie ifadesi buharlaşarak bid'at kavramı adeta sünneti seyyienin yerini almıştır. Ancak kelimenin lügatte yer alan her türlü yenilik anlamına ilk dönemde yüklenen menfi anlam, her yeniliğin kötü olmayacağı realitesi zihinleri rahatsız etmeye başlayıp, yaşamın doğal akışına sekte vurur mahiyeti fark edildiğinde âlimlerimiz kavramı mezkûr hadiste yer alan *sünneten haseneten* ve *seyyieten* kısmından da esinlenerek hasene ve seyyie kısımlarına ayırmıştır. Dini olmayan veya dine bir zararı olmayan yenilikleri bidat-ı hasene kısmına idhal ederek problemi çözmeye çalışmışlardır.

Bu bağlamda başlangıcından itibaren her kesimin kendi grubunu Kur'an ve sünnete ittiba ve kendileri dışında kalanları sünnete muhalefetle suçladığı tarihi süreçte bid'at ehli olmanın asgari kriterlerinin belirlendiğini görmekteyiz ki bunları şöylece ifade edebiliriz:

1- Akla veya nassa körü körüne bağlanarak nasların özüne vakıf olmamanın yanında Kur'an üslubu ve Arap dilinin özelliklerine dikkat etmeksizin bazı ayetlerin ve hadislerin zahirine takılıp kalmak veya yabancı kültürlerin tesirinde kalarak nasları aşırı yorumlarla tevil etmek, bu yorumlama faaliyetinde peşin ve indi görüşleri naslara hâkim kılmak.

2- İslam'ın itikad ve amel noktasında ilk neslini teşkil ederek dini takip eden nesillere aktaran ashaba karşı iyi niyetli olmamak, onların dini ilgilendiren rivayet, anlayış ve uygulamalarına aldırış etmemek.

3- Hz. Peygamberin kavli ve fiili sünnetine karşı menfi bir tavır takınmak. Kur'an'ın genel karakteri ve İslam'ın temel yönelişleriyle bağdaştığı halde kendi görüşleriyle bağdaştıramadıkları bazı hadisleri mütevatir olmadıkları gerekçesiyle reddedenlerle, mezhebi telakkilerini desteklemek amacıyla hadis uyduranlar veya bu tür hadisleri rivayet edenler de bu grup içinde yer alır.

4- Ashaptan itibaren oluşan çoğunluğun din anlayışından ayrılmak, karşı grupları küfürle itham etmek ve dinin temel hükümlerini sürekli olarak tartışmaya açık tutmak. (Yavuz, 1994, 10/504)

Bu çerçevede maalesef hemen her fırka kendi dışındakileri küfürle itham etmiştir. Fırkalar, kendi mensupları arasında farklı yönelişe sahip kişileri de suçlamaktan çekinmemişlerdir. Ehl-i sünnet kelimeleri ise bu hususta Ebu Hanife'ye nisbet edilen "ehl-i kiblenin tekfir edilemeyeceği" tavrını genelde benimsemiş (Topaloğlu, 1993, 274-276) fakat müslüman olduklarını iddia ettikleri halde İslam dışı kabul edilen bir kesim (Gulat) bu geniş alanın haricinde bırakılmıştır (Öz, 1996, 13/333-337).

Ehl-i bid'atın tekfir edilmesi hususunda bir ittifak bulunmamasıyla birlikte çoğunluğu teşkil eden âlimler zarûrat-ı diniyyeden herhangi birini inkâr eden aşırı grupların tekfiri hakkında hemfikirdir. Zarûrat-ı diniyyeyi kabul etmekle birlikte bunların herhangi birini ortadan kaldırma sonucunu



doğurmayan bir takım yorumları benimseyenleri ise tekfir etmemişler, onları sadece İslam'ın sırat-ı müstakimden sapmış gruplar olarak kabul etmişlerdir (Yavuz, 1994, 10/503).

Tarihi süreç içinde her ne kadar zarûrat-ı diniyye dışındaki hususlar dahi bidat yaftasının uygulanması ve ötekileştirme unsuru olarak kullanılmış olsa da bu noktada kritik nokta zarûrat-ı diniyyenin dışına çıkmamak ve dinin Kur'an ve sünnet ışığında oluşmuş, Ehl-i sünnetin de esaslarını teşkil eden itikadi ilkelerine ve ameli boyutuna herhangi bir şey eklememek veya çıkarmamaktır. Bunun dışındaki tüm yaklaşım biçimleri bir İslami zenginlik olarak görülmeli ve düşünceye engel olacak yaklaşımlar tasvip edilmemelidir.

Sonradan olma her şey, belki lügat anlamıyla bid'at demektir ancak sonradan olduğu halde peygamberi bir örneğe aykırı düşmeyen her güzel şey; örneğin, insanlık yararına uygun içtihatlar, yeni ilimler, yeni örnekler, maslahata uygun işler, yeni birtakım metotlar ve hatta gelişen ilmi faaliyetler vs. işte bunların hepsi de iyi birer sünnet örneğini oluşturmaktadırlar. Nitekim bütün bunlar, güzel bir medeniyetin oluşmasına katkıda bulunacak düzeyde hususlardır (Esen, 2014, 68).

### **Mizanü'l-Hak'da Bidat Bahsi ve Kâtip Çelebi'nin Anlayışı**

Kâtip Çelebi'nin mezkûr eserinde on ikinci bahis olarak ele aldığı "Bid'at" konusuna değinmesinin arka planında -her ne kadar kadim bir tartışma olsa da- devrinde gerçekleşen medrese-tekke çatışmasının olduğunu ifade edebiliriz. Zira Osmanlılardaki Kadızâdeliler Hareketi'nde (Kâtip Çelebi, Special Collections Library, Islamic Manuscript, 371, 47a vd.; Gündoğdu, 1998, 38 vd.), Kadızâde'nin hocaları kadar takipçileri de Vehhabi tarzında dar bir bidatçilik ve sığ bir din anlayışının savunucusu olmuşlardır (Kâtip Çelebi, 2001, 179). Bu anlayış biçimi karşısında, kendilerinden ders almış olmasına rağmen Kâtip Çelebi'nin objektif yaklaşımı takdire şayandır.

#### **Mizanü'l-Hak'da Bid'at Bahsi**

**[1-5] [Bid'at ol dur ki umur-u diniyye ve dünyeviyyeden sadr-ı sânde ya ve dahi sonra zuhur eyleye, Hz. peygamber (s.a.v) ve ashab-ı kiram zamanında olmayup sünnet-i kavliyye ve fi'liyye ve takririyyeden bile ona işaret olunmaya ve hakkında âsâr dahi bulunmaya..] (Kâtip Çelebi, Special Collections Library, Islamic Manuscript, 371, 28a)**

Bid'at, dini ve dünyevi hususlarda Peygamber ve ashabından sonra yani tabiun döneminde (sadr-ı sâni) veya daha sonraki süreçte ortaya çıkmış olup Efendimizin kavli, fiili ve takriri sünnetinden herhangi bir şekilde kendisine atıfta bulunulmayıp, hakkında sahabe kavli (âsâr) bile bulunmayan olgulardır.

**[5-11] [Bu makûle iki kısımdır. Birine bid'at-ı hasene derler, evvel zamanlarda olmayup sonra iktiza hasebiyle eimme-i dinin tecviz ettikleridir; minare binası ve te'lif-i kütüb gibi. Bir kısmı dahi bidat-ı seyyiedir, İtikadiyyatta Ehl-i sünnetten gayri fırak-ı dâlle akâidi gibi. Ameliyyât da halkın kendi zü'mlarınınca ibadetler ihtira' etmek gibi.. ] (Kâtip Çelebi, Special Collections Library, Islamic Manuscript, 371, 28a)**

Bu ilmi tasnifi yapılmış şey (makûle) iki kısımdır. Birincisi "Bid'at-ı Hasene" (güzel bid'at) olup her ne kadar peygamber ve ashab döneminde olmasa da ihtiyaca binaen din önderlerinin imkân tanıdığı şeylerdir. Mesela camilere minare yapımı ve kitap yazımı gibi.

İkincisi ise "Bid'at-ı Seyyie" (kötü bid'at) olup itikâdî konularda Ehl-i sünnet dışındaki sapkın grupların inançları ve ameli konularda toplumun kendi delilsiz iddiaları (zü'm) çerçevesinde birtakım ibadetler icad (ihtirâ') etmeleri gibi.

**[11-14] [Bunların her birinin ahkâmı kütüb-i şer'iyyede mufassal ve meşruh yazılmıştır. Biz onları beyan sadedinde değiliz, ancak ânı zikr ideriz ki bu cümle bidatler beynen-nâs örf ve âdete mebnîdir..] (Kâtip Çelebi, Special Collections Library, Islamic Manuscript, 371, 28a-28b)**

Bunlardan her birine ait hükümler dini kitaplarda detaylı ve net bir şekilde yazılmış ve açıklanmıştır. Bizim amacımız onları açıklamak değildir ancak şunu ifade edelim ki bu bidatlerin tamamı insanlar arasında örf ve adetler üzerine bina edilmiştir.



**[15-18] [Bidat, bir kavmin arasında yerleşub kararda da oldıktan sonra, emir bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-münkerdir deyu halkı men' idub andan döndürmek arzusunda olmak, azîm hamakat ve cehldir..] (Kâtip Çelebi, Special Collections Library, Islamic Manuscript, 371, 28b)**

Bir bid'at bir toplumun arasında yerleşip karar da kıldıktan sonra "emri bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-münkerdir" (iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma prensibi) diye halkı men' edip (engelleyip) ondan döndürme arzusunda olmak büyük bir aptallık ve cahilliktir.

**[18-25] [Halk, me'lûf ve mu'tad olduğu ma'nâyı, eğer sünnet ve eğer bidat terk etmezler, meğer bir sâhib-i seyf cümlesini katl-i âmm eyleye. Meselen, i'tikatta olan bidatler için sünni padişahlar nice cenkler ve kıtaller ettiler, olmadı. 'Ameliyyâta olan bid'atler hakkında dahî müteşerrî' ve müttakî hâkimler ve vâ'izler nice yıllar nasb-ı nef eyleyüp halkı bid'atten döndüremediler..] (Kâtip Çelebi, Special Collections Library, Islamic Manuscript, 371, 28b)**

Halk ülfet (alışkanlık) ettiği ve itiyad (âdet) edindiği bir hususu -eğer sünnet eğer bidat- terk etmezler, meğer elinde kılıç bulunan biri çıkıp cümlesini katliam eyleye. Mesela itikat sahasındaki bid'atler için sünni padişahlar nice cenkler ve harpler yaptılar, ama olmadı. Amel sahasındaki bidatler hususunda dahi kanun koyucu (müteşerrî) ve dini bütün hâkimler nice yıllar kendilerini bu işe vakfettikleri (nasb-ı nef) halde halkı hiçbir bidatten döndüremediler.

**[25-32] [İmdi, halk âdetini terk eylemezler, her ne ise, ila şa'ellah (Allah'ın dilediği üzere) sürülür gider. Ancak hükkâma ehl-i İslam'ın nizamını himaye ve şerait-i erkânı İslam', cumhur beyninde muhafaza lazımdır. Vaizler dahi umum üzere halkı sünnete terğîb ve bidatten tahzir babında rifkatle va'z ve nasihatle iktifa edecek üzerlerine lazım olan vazifeyi ol etmiş olurlar, tutmak halka kalur, güçle tutturmak olmaz..] (Kâtip Çelebi, Special Collections Library, Islamic Manuscript, 371, 28b)**

Şimdi halk âdetini terk eylemez, her neyse Allah'ın dilediği zamana kadar öyle devam eder. Ancak hâkimlerin, halk arasında müslümanların nizamını, İslam'ın şartlarını ve temel ilkelerini koruması gerekir. Vaizler de halkın tamamını sünnete teşvik edip bidatten sakındırma konusunda yumuşak bir üslûpla va'z ve nasihatle yetinmeleri çerçevesinde vazifelerini yerine getirmiş olurlar Artık öğüt ve nasihati tutmak halkın bileceği bir iştir, zorla yaptırmak olmaz.

**[32-37] [Ve bilcümle bu babda teammük ve tetkik müfid değildir. Zira sadr-ı evvelden sonra gelen asırlarda bir asrın halkı, halini sünnete tatbik etseler, kat'i baîd bulunur. İnsaf edüp herkes nefsinin yoklasa, sünnete ittiba ile asla münasebet bulunmaz. Ekseren zamanda sadır olan efal ve ekval bir vecihle bid'atten salim değildir..] (Kâtip Çelebi, Special Collections Library, Islamic Manuscript, 371, 28b-29a)**

Özetle, bu bidat konusunda derin mülâhazalara dalmak (teammük) ve incelemeler yapmak (tetkik) faydalı bir davranış değildir. Çünkü Hz. Peygamber ve ashab devrinden (sadr-ı evvel) sonraki devirlerde (ki herhangi) bir asrın halkı, (itikadi veya ameli) durumlarını sünnete tatbik etseler, kesinlikle (kat'î) uzak (ba'îd) bulunur. Herkes insaf edip kendini bir hesaba çekse sünnete uygunluk namına (kendinde) bir bağlantı bulunmaz. Çođu zaman kişiden meydana gelen eylemler ve sözler (en azından) bir yönden bidatten selamette değildir.

**[37-43] [İmdi kemâl-i kerem hazret-i şefî'i ümmetten mütevakka'dır ki bu zayıf ve biçare ümmetin kesret-i bidat cerâmına bakmayup mümin ve muvahhid oldukları hasleti ba'isi şefaât ve sebebi mağfîret kıla. Ve illa kemal mertebe sünnete riayet ve ittiba teklif olunursa hâl müşkildir. Allah sübhanehu ve teala inayet eyleye.] (Kâtip Çelebi, Special Collections Library, Islamic Manuscript, 371, 29a)**

İmdi kerem-i kemal Hz. Şefî'-i ümmet (olan Muhammed (as))dan ümit edilir ki bu zayıf ve çaresiz ümmetin bidat suçlarının çokluğuna bakmayıp mümin ve muvahhid olmaları özelliklerini şefaât vesilesi ve bağışlanma sebebi kıla. Aksine kemal derecede sünnete riayet ve bağlılıkla sorumlu tutulursa ümmetin hali karışiktır. Her şeyden münezze ve yüce olan Allah yardım eylesin.

### ***Kâtip Çelebi'nin Bid'at Anlayışı***

Kâtip Çelebi adına metin çerçevesinde bir bid'at tanımlaması yapmak istersek; "Bid'at, din ve dünya işleri hakkında peygamber ve ashabının kendisi hakkında bir beyanın bulunmadığı her türlü yenilik" olarak ifade edilebilir.

Kâtip Çelebi bu ifadeleriyle geleneksel anlayışa uygun olarak Hz. Peygamber ve sahabe nesli sonrasında ihdas edilen şeyleri bidat kapsamına almakta ve bu açıdan ilk nesli ayrı tutmaktadır. Özellikle dinin teşekkül ettiği ilk dönemi, kavramın değerlendirilmesi noktasında ayrı tutması Hz. Peygamber ve ashabin dindeki konumunu ve müellifin yaklaşımını göstermesi bakımından önemlidir. Zira daha önce de ifade ettiğimiz üzere düşünce tarihinde bid'atın kapsamı çerçevesinde Peygamber ve ashab dönemi, tabiun dönemi ve sonraki dönem olmak üzere üç farklı tavır bulunduğunu ifade etmiştik. Bu bağlamda müellif, birinci gruptan yani çoğunluğun kabulünden yana tavır göstermektedir.

Kâtip Çelebi, kavramı -her ne kadar farklı sınıflandırmalar olsa da- İslam düşüncesindeki serüvenine paralel olarak genel kabule uygun şekilde ikiye ayırmakta ve Bid'at-ı Hasene ve Bid'at-ı Seyyie taksimatını takip etmektedir.

Bid'at-ı Hasene ifadesini ilk zamanlarda yani Peygamber ve sahabe döneminde olmayıp daha sonra, birtakım gerekliliklerden dolayı, dinin genel dünya ve ahiret tasavvuru bağlamında faydaları öngörülerek din büyüklerinin caiz gördükleri minare inşası, kitap yazmak vb. faaliyetler olarak tanımlamaktadır. Bu anlamda âdeta dinin, hayatın her alanı kuşatıcı rolü dikkate alınmakta ve maslahat çerçevesinde her ne kadar peygamber ve ashâb döneminde bulunmasa da insanlık için faydalı olacak unsurları kapsayacak şekilde kavramın anlam alanı belirlenmektedir.

Bid'at-ı Seyyie kavramı ise tamamen dini çerçeve içerisinde düşünülmüş ve din kurumunun üzerine bina edildiği asli ilkeler (itikat) ve fer'i ilkeler (amel) bağlamında tetkik edilmiştir. Bu açıdan kavram, mezkûr yönlerden ele alınarak; itikadi meselelerde Ehl-i sünnet akaidi anlayışından ayrılmış ve yoldan çıkmış olan birtakım grupların inanç biçimlerini ifade eder şekilde kullanılırken; ameli meselelerde ise halkın, kendi asılsız inancına ve zannlarına göre birtakım ibadetler ortaya koyması olarak tanımlanmıştır.

Kâtip Çelebi, dinin Hz. Peygamber ve ashâb döneminde tamamlanmış itikat ve ibadet sistemine herhangi bir şeyin dâhil edilmesi tarzındaki bir yenilik anlayışının kabul görmeyeceği ve bu işe kalkışanların Hz. Peygamber ve ashabinın yolundan sapmış kişiler ve topluluklar olduğunu beyan etmektedir.

Kâtip Çelebi, konuyla alakalı meselelerin süreç içinde detaylıca ele alındığını ve tarihin sayfalarına kaydedildiğini beyanla tekrar bu detayları gündeme taşımının gereksizliğini ifade etmektedir. Bu metod açısından müellifin meselelere yaklaşımında, mevcut kültürel birikimin her açıdan tekrar tekrar dillendirilmesinin gereksizliği, asıl problem olan noktanın tespiti ve çözüm için doğrudan oraya yönelerek böylece hem zaman hem de gayret israfına düşülmemesi gerektiği imgelemektedir. Konuyla alakalı dikkatlerimizi çektiği husus tarihi süreçte sosyolojik ve kültürel faktörler neticesinde aslında bid'at olan mevzuların halk arasında örf ve âdetler olarak yaşanıyor olması ve varlıklarını bu kanalla devam ettiriyor oluşudur.

Müellif bir realiteyi tespit adına bakışlarımızı bu noktaya yönlendirmektedir. Hakikaten toplumumuz özelinde meseleye yaklaştığımızda bid'at diyebileceğimiz unsurların örf ve âdetler yoluyla taşındığını ve herhangi bir sorgulamaya tabi tutulmadan taklid yoluyla yaşandığını görürüz. Hâlbuki İslam nakil ve akıl birlikteliği ile insana Allah'ın emirlerine uygun davranmasını ve atalar yolunu takip olarak yerilen tavrı bırakmasını, düşünmeden körü körüne bağlılığı yasaklamaktadır.

Kâtip Çelebi bu noktada toplumun nabzını tutan bir âlim olması gereği içinde yaşadığı konjonktürel ortam gereği sosyolojik bir tespitte bulunmaktadır. Nitekim o, kendi döneminde ortaya çıkan ve kendisine kadar gelen süreçte de zaman zaman kanayan bir yaraya merhem olmak çabasındadır. O yara kendi döneminde medrese-tekke çatışması bağlamında, mutlak doğruyu kendilerinin temsil ettiği diğerlerinin ise batıl da debelenip duran sapkınlar olduğunu ifade eden fraksiyonların ortaya çıkışı ve toplumu kutuplaştırmasıdır. Bu noktada insanlara doğruyu anlatmanın yolunun asla dayatma ve korkutmadan geçmediği ve bu tavrın bizatihi kendisinin ahmaklık olduğu ifade edilmektedir. Nitekim ortaya koyduğu tarih eserlerinden hareketle tarih bilgisi engin olan Kâtip Çelebi, benzer olayların ve hataların daha önce de yaşandığını ve bu tarz yaklaşımların etkisizliğini gayet iyi bilmekteydi. Bu noktada farklı çalışmalarında genel olarak ilim adamlarında tarih bilgisinin eksikliğinden yakınması da dikkati şayandır.



Unutulmamalıdır ki, Kur'an ve sünnette, birliğe ve cemaate yapılan vurgular unutulmuş adeta benim cemaatim noktasına evrilen bu çatışmayı açık yüreklilikle dillendirmekten çekinmemesi Kâtip Çelebi'nin objektif ve şecaat sahibi yönünü de ortaya koymaktadır.

Kâtip Çelebi insan faktörünü merkeze alıp yapısı gereği kolay şekillenmeyen bir varlık olduğunun farkında olarak yaptıkları eylemlerin bir defa alışkanlık ve âdet haline getirildikten sonra değer içeriğine bakılmaksızın ve üzerinde düşünülmezsizin körü körüne bağlılıkla devam ettirilebildiğini ifade etmektedir. Bu noktada insanların kolay kolay değişmeyeceğini dolayısıyla ister itikat gibi önemli bir alanda isterse ameli boyutta olsun cebri usullere başvurmanın ne tarihte ne yaşadığı çağda ne de sonsuza değin gerçek manada toplum ve insan için fayda temin etmeyeceğini belirtmektedir. Aksine "yasakta çekicilik vardır" sözü gereği insanda engellendiği şeyi yapma hırsı doğmaktadır. Dolayısıyla toplumun bütünlüğünü tehlikeye atacaktır uygulamalardan ve ötekileştirme tavırlarından uzak durulmalıdır. Ancak Kâtip Çelebi burada kötümser bir tavır ve ardından gelen bir tembelliği ve tepkisizliği meşrulaştırmamakta aksine bir realitenin tespiti açısından "*İmdi, halk âdetini terk eylemezler, her ne ise, ila şa'ellah sürülür gider*" ifadelerini kullanmaktadır. Nitekim ardından gelen satırlar bunu bize daha sarıh anlatmaktadır. Zira müellif, bir realiteye işaretle halk arasına yerleşen ve artık örf ve âdet haline gelmiş bid'atları ortadan kaldırmanın çok zor olduğunu belirtir. Bu konuda din ve devlet adamlarının üzerlerine düşen birtakım yükümlülükler olduğunu, onlardan beklenenin sadece bu yükümlülüğün ifası olduğunu ve bunun ötesinin halkın tercihine kaldığını belirtir. Bu sebeple bid'atlara ve bid'at ehline karşı yürütülecek mücadelenin müsamahalı olmasının gerektiğini belirterek "güzel öğüt ve yumuşak bir üslupla" gösterilen çabaların meyve vereceğinden ümitvârdır. Aksi yaklaşımların gerginlikleri artırmaktan başka bir faydası olmayacaktır.

Her ne kadar halk alışkanlıklarını kolaylıkla terk etmezse de hiçbir şey yapmamak olmaz. Elbette ki idarecilerin, halk arasında düzeni, İslam'ın şartlarını ve temel ilkelerini koruması gerekmektedir. Yine din görevlilerinin de halkı ayırmaksızın ve ötekileştirmeksizin tamamını sünnete teşvik edip bid'atten sakındırma konusunda yumuşak bir üslupla va'z ve nasihatlerine devam etmeleri gerekir. Bunun ötesine geçerek insanları baskı altına almak kabul edilemez. Zira nasihati tutmak halkın bileceği bir iştir, zorlamak uygun değildir.

Kâtip Çelebi, devrinde yaşayan ve bir taraftan muhataplarını bidatçilikle yaftalarken, kendilerini sünnet ehli kabul eden ve meseleyi dallandırıp budaklandırarak sınırları aşan yorumlama faaliyetlerine giren grupların durumlarından hareketle, bu tavır ve çabaların nihayetinin faydasızlığına göndermede bulunmaktadır. Dolayısıyla herkesin köşesinden bucağından bir şekilde bid'atle hemhal olduğu gerçeğini unutmadan objektif davranışlar sergileyerek taassubi yaklaşımlardan kaçınılması gerektiğini belirtir.

Nihayetinde eseri boyunca çeşitli bahis başlıkları altında aslında bid'atlerle mücadele eden ve takip edilmesi gereken metoda ve gösterilmesi gereken tavra işaret eden Kâtip Çelebi bizatihi "Bid'at" konusuna tahsis ettiği başlıkta da bakış açısını net bir şekilde ifade edildiği üzere ortaya koymaktadır. Bu bağlamda âlimlerimizin genel metoduna uyararak sözlerini dua cümleleriyle tamamlayan müellifimizin yakarışına katılarak biz de "Âmin" diyoruz.

## Sonuç

Kâtip Çelebi yaşadığı döneme şahitlik etmiş bir ilim adamıdır. 17. yüzyılda Osmanlı toplum ve devlet düzenini sarsabilecek meselelerle uğraşmış ve bu konulara çözümler getirmeye gayret etmiştir. Hakkında kalem oynattığı hemen her konu o gün yaşanan bir sıkıntıya çare olmak üzere ele alınmıştır. Dolayısıyla Kâtip Çelebi'yi devrinde öne çıkaran yön ve ayrıca düşünce tarzının en önemli niteliği, yaşadığı hayatın ve içinde bulunduğu devletin önemini kavrayarak kendi toplumunu ciddiye alması ve bizatihi hayatın içinde bulunarak yani toplumdan kopmadan meselelere gerçekçi çözümler aramasıdır.

Kâtip Çelebi ilmin toplum hayatının sürekliliği açısından çok önemli olduğunu vurgular, din ile hayat arasında ilişkinin sağlıklı bir zemine oturabilmesinin ancak ilim yoluyla olabileceğini belirtir. İçinde bulunduğu konjonktürel yapı dikkate alındığında sosyal hayatın bütünlüğünü sürdürmenin yolu ilim anlayışında birlik fikrinden geçer. Bu yönden ilim meselesini, mevzular arasındaki farklılıkları muhafaza etmekle birlikte bunları asli noktada birleştiren bir birlik fikriyle ele almanın gerekliliğini ifade eder. Bu bağlamda dönemi itibarıyla Kâtip Çelebi, nakli ve akli ilimleri bir kuşun iki kanadına teşbihi ile akıl ile nakli uzlaştıran yaklaşımıyla düşünceye ket vurucu her türlü yaklaşıma ve toplumu

gereksiz meşgul eden ve infiale sürükleyen tartışmalara karşı tutumunu mutedil bir vasatta ortaya koyma cesareti göstermiştir.

Mîzânü'l-Hak adlı yapıtında Kâtip Çelebi, İslam düşüncesinde yer alan oldukça hassas bir mesele olan "Bid'at" konusu ele almıştır. Zira bid'at kavramı, tarihi süreçte İslami düşünceyi ve hareketi belli bir zaman diliminde dondurup, gelişme, ilerleme ve medeniyet kurma niteliğine ket vurmak isteyenler tarafından Hz. Peygamberden veya ashaptan yahut tabiinden sonra yani ilk üç nesilden sonra ortaya çıkan her şey olarak tanımlanmış, her bid'at dalalet ve cehennemlik bir iş olarak görülmüştü. Kendi içinde samimi bir takım gerekçeleri barındırıyor olsa da katı ve realiteyle çatışan bir bid'at anlayışı hicri ilk yüzyıldan itibaren hem ameli hem de itikadi boyutuyla başta Hariciler olmak üzere Hanbeliler ve birtakım hadisçilerde görülmüştür. Ayrıca bu tavır sonraki süreçte vahhabilik ve günümüz bazı aşırı fraksiyonlarına ilham kaynağı olmuştur.

Kâtip Çelebi bid'at konusunda kendi döneminde de benzer yaklaşımlar sergileyen gruplar olduğunu belirterek bunun sığ bir din anlayışının mahsulü olduğunu ifade etmekte genel olarak Mîzânü'l-Hak adlı eserinin tamamında değişik bahisler altında özelde ise Bid'at bahsinde bu zihniyete karşı alınması gereken tavır ortaya koymaktadır. Âdeta fındık kabuğunu doldurmayacak meseleler üzerinden ilim-din çatışması meydana getirerek insanları ötekileştirerek kutuplaşmalara sebebiyet veren ve toplumu gerginliğe sevk eden davranışlardan kaçınılması gerektiğini belirtir. İnsanların bid'atlerden ancak usulünce eğitim ve Peygamberi bir mücadele ile vazgeçirilebileceğinden emindir ve onun nazarında sorumlulara düşen bunu yapıp ötesine geçmemektir.

Çağımız itibariyle Kâtip Çelebi gibi yaşadığı döneme ışık tutan âlimlerin yolunda, Kur'an ve sünnet çerçevesinde akıl-nakil birliğiyle hareket eden mutedil bir ümmet olmak, gereksiz gerilimlere toplumu sürüklemekten kaçınmak günümüz âlimine ibret nokta-i nazarında bir usul olmalıdır.

### Kaynakça

- Bedir, Mürteza. "Sünnet (İslam Hukuku)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/150-153. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Cumbur, Müjgan. "Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri". *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, 7/1-2, (1958), 1-6. <http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/2176>.
- Cürcani Seyyid Şerif. *Ta'rifât*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.
- Çavuşoğlu, Semiramis. "Kadı-zâdeliler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/100-102. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çelebi, İlyas. "Sünnet (Kelam)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/153-154. İstanbul: TDV 2010.
- Esen, Muammer. *Ehl-i sünnet*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan. *Risale fi İstihsani'l-Havd fi İlmi'l-kelem*. nşr. Richard McCarthy. Beyrut: Imprimerie Catholique 1953. 85-97.
- Fatiş, Emrullah. *Osmanlıca Kelam Metinleri*. Konya: Eğitim Yayınevi, 2017.
- Fazlur Rahman. *İslam*, çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın. Ankara: Selçuk Yayınları, 1981.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*. Mısır: b.y., t.y.
- Gündoğdu, Cengiz. "XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münasebetleri Açısından Sivâsîler-Kadı-zâdeliler Mücadelesi". *İLAM Araştırma Dergisi*, 3/1 (1998), 36-72.
- Gökyay, Orhan Şaik. "Kâtip Çelebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/36-40. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Gökyay, Orhan Şaik. *Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985.
- İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisanü'l-Arab*. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1999.
- Kara, Mustafa. *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1990.



- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdillâh. *Keşfü'z-Zunûn*, nşr. Şerafettin Yaltkaya, Kilisli Muallim Rifat, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1941-1943.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdillâh. *Mizanü'l-Hak fi İhtiyari'l-Ahakk*. Ann Arbor, University of Michigan, Special Collections Library, Islamic Manuscript, nr. 371, 1a-56b.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdillâh. *Mizanü'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ahakk En Doğruyu Seçmek İçin Hak Terazisi*, haz. Orhan Şaik Gökyay. İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1980.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdillâh. *Mîzânü'l-Hak fi İhtiyârî'l-Ehakk İslâm'da Tenkit ve Tartışma Usûlü*. sad. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara. İstanbul: Marifet Yayınları, 2001.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdillâh. *Tuhfetü'l-Kibar fi Esfari'l-Bihâr Deniz Seferleri Hakkında Büyüklere Armağan*. haz. İdris Bostan. Ankara: Desen Ofset, 2008.
- Karadaş, Cağfer. *Ana Hatlarıyla Kelam Tarihi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Kılavuz, A. Saim. *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Koçyiğit, Talat. "Ebu'l-Hasan el-Eşari ve Bir Risalesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1960), 165-174.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019.
- Koloğlu, Orhan Şener. *Kelâm Tarihine Giriş*. Bursa: Emin Yayınları, 2016.
- Kutluer, İlhan. "Keşfü'z-Zünun". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/321-322. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kutluer, İlhan. "Mîzânü'l-Hak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/216-218. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Kütükoğlu, Bekir. "Fezleke". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/541-542. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccac. *es-Sahih*. İstanbul: b.y., 1981.
- Öz, Mustafa. "Gâliyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/333-337. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Özler, Mevlüt. *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*. İstanbul: Nun Yayıncılık, 1996.
- Özler, Mevlüt. *Tarihsel Bir Adlandırmanın Tahlili-Ehl-i Sünnet-Ehl-i Bid'at*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Özsoy, Ömer. *Sünnetullah*. Ankara: Fecr Yayınları, 2015.
- Sarıcaoğlu, Fikret. "Kâtip Çelebi'nin Otobiyografileri". *Tarih Dergisi*, 37 (2002), 297-319.
- Tehanevi, Muhammed Ali. *Keşşafu Istılahatî'l-Fünun ve'l-Ulum*. thk. Ali Dehruç. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996.
- Tirmizi, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *es-Sünen*. İstanbul: b.y., 1981.
- Topaloğlu, Bekir. *Kelam ilmi: Giriş*. İstanbul: Damla Yayınevi, 1993.
- Watt, W. Montgomery. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*. çev. E. Ruhi Fiğlalı. Ankara: Umran Yayınları, 1981.
- Yaran, Rahmi. "Bid'at". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/129-131. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Ehl-i Bidat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/501-505. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

### **Extended Abstract**

*Understanding the concept of "bid'ah" depends on the determination of the meaning area of the concept of Sunnah in Islamic thought, based on the rule of "everything is predominant with its opposite".*

*Sunnah is conceptually the second main source of Islam after the Quran, and for this reason, various definitions have been made in terms of the specific subject matter of each science. Kalam scholars define sunnah as follows: "The path followed by the Prophet and his companions in creed and deeds". It is claimed that this concept first emerged in the first century of Hijri and was not widely used in the field of belief and practice until that time. In addition, it is known that this concept refers to the methods of theologians, which are expressed as "judgement on religious matters with rational methods". While the concept of Ahl as-Sunnah defines the exact continuation of the existing system, subject to the manifestation of prayer and hadith, in the first period, we can say that it is an umbrella concept that incorporates mental approaches in the light of transmission with the formation of Ahl al-Sunnah kalam schools in the process.*

*The term "heresy", on the other hand, is used as the opposite of "Sunnah" in the terminology, but it is defined in different ways. The phrase "Ahl al bid'a" refers to those who act against the established practice, especially considering the use of Ahl as-Sunnah as the opposite in the two frames mentioned. Therefore, in terms of the masses indicated by the concept as of the first century AH, those who adopt the practices of the Prophet and the approaches of his companions, whether in the theoretical or theological framework, or in the practical or practical framework, fall into this framework.*

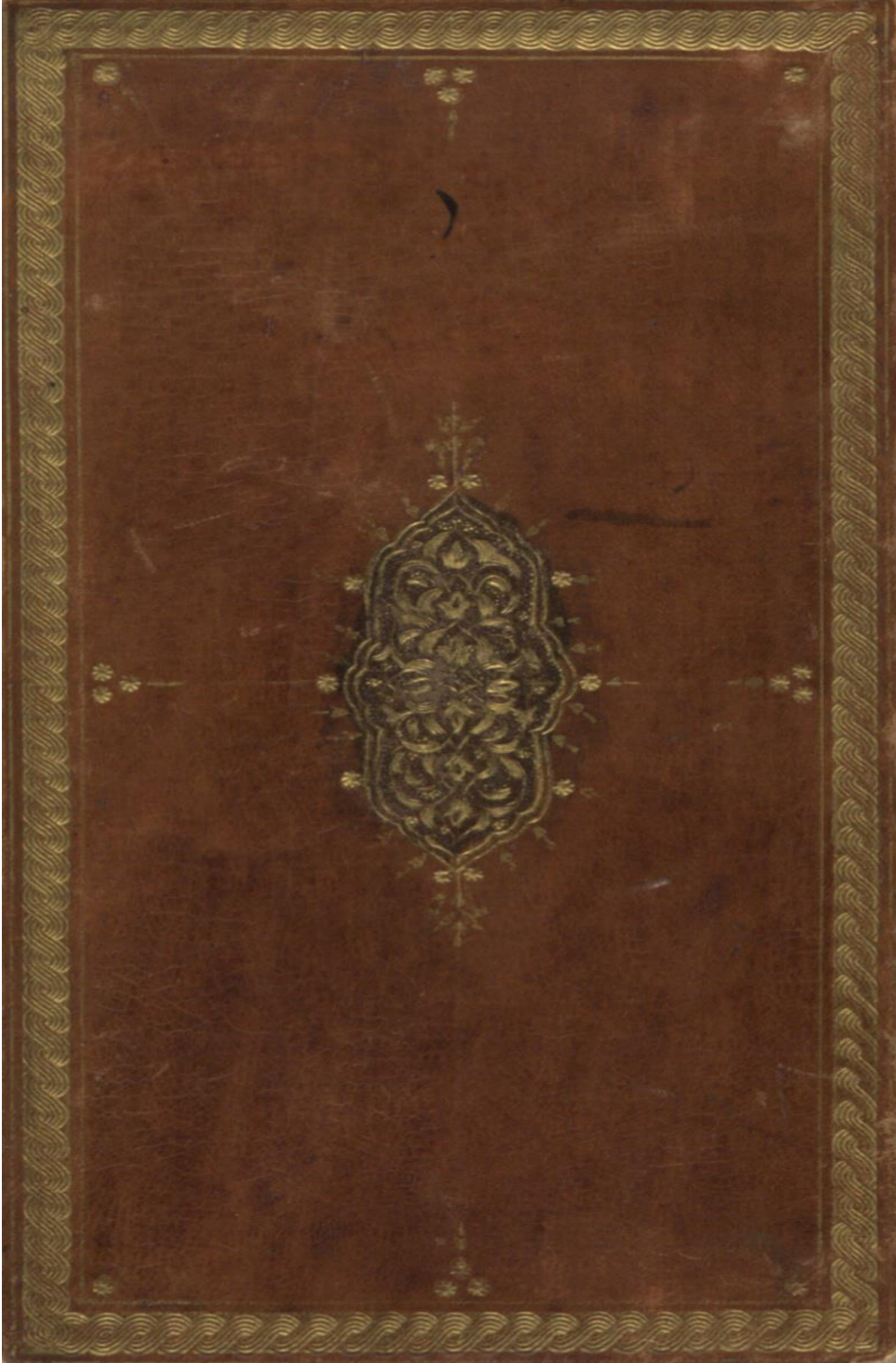
*Kâtib Chelebi (1609-1659), who was a versatile scholar who was passionate about science, book, and reading, was a prolific author who represented positive thinking in the 17th century Islamic world, Ottoman country. Various works of Kâtib Chelebi have been the main reference works of almost everyone who has made Islamic studies in the Western world. The fact that some of his books have been translated into different Western languages is an indication of this. Kâtib Chelebi is a scientist who witnessed the period in which he lived. In the 17th century, he dealt with issues that could shake the Ottoman society and state order and tried to find solutions to these issues. Almost every issue he wrote about was addressed as a remedy for a problem experienced that day. Therefore, the aspect that made Kâtib Chelebi stand out in his time, as well as the most important quality of his way of thinking, was that he understood the importance of the life he lived and the state he was in, took his own society seriously, and sought realistic solutions to problems by being involved in life without breaking away from society.*

*Mizân Al-Hak is the last work written by Kâtib Chelebi, and we can easily say that in this work, from the beginning to the end of the work, the attitudes that should be taken against heresy are mentioned. In the work, some social and intellectual issues are criticized, and by mentioning the necessity of positive sciences, the mentality and bigotry that have fallen into it in the 17th century are attacked in the changing environment compared to the previous century. In his work named Mizân Al-Hak, Kâtib Chelebi also discussed the subject of "bid'ah", which is a very sensitive issue in Islamic thought, under a special section.*

*If we want to make a definition of heresy in the context of the text on behalf of Kâtib Chelebi; It can be expressed as "Heresy, all kinds of innovations about religion and world affairs that the prophet and his companions did not make a statement about it." With these expressions, Kâtib Chelebi includes the things that were created after the generation of the Prophet Muhammad and his companions into the heresy in accordance with the traditional understanding and distinguishes the first generation from this point of view. It is important to distinguish the first period in which religion was formed in terms of evaluating the concept in terms of showing the position of the Prophet Muhammad and his companions in religion and the approach of the author.*

*Kâtib Chelebi opposed all kinds of bigotry and tried to prevent unnecessary fanaticism based on both reason and sharia in his period, when this increased to the extent that it caused an internal turmoil. For example, he stated that the dargahs of his time became the places of stray and worthless people, and expressed the meaninglessness of begging for help from the dead and candles placed in the graves. He did not hesitate to criticize such heresies, mentioning that these would only benefit candle sellers and graveyard keepers. For those who want to freeze Islamic thought and movement in a certain period of time and prevent the quality of development, progress and civilization in the historical process, "bid'ah" has been defined as everything that emerged after the first three generations after the Prophet Muhammad or the Companions or the Followers. Every "bid'ah" was seen as heresy and hellish deed. Even though it has some sincere justifications in itself, a strict understanding of "bid'ah" that conflicts with reality has existed in the Islamic world since the first century in both its deeds and beliefs. In addition, this attitude has inspired some extreme factions in the later period and today.*

*Stating that behaviors that cause polarization by alienating people and causing tension in the society by creating a conflict of science-religion over the issues that are out of date and on the margins, Kâtib Chelebi is sure that people can only be duly discouraged from bid'ahs through education and a prophetic struggle. From the point of view of Kâtib Chelebi, the duty of those with duties and responsibilities is to do this and not go beyond it.*



**Görsel 1:** Mîzânü'l-Hak Ön Kapak

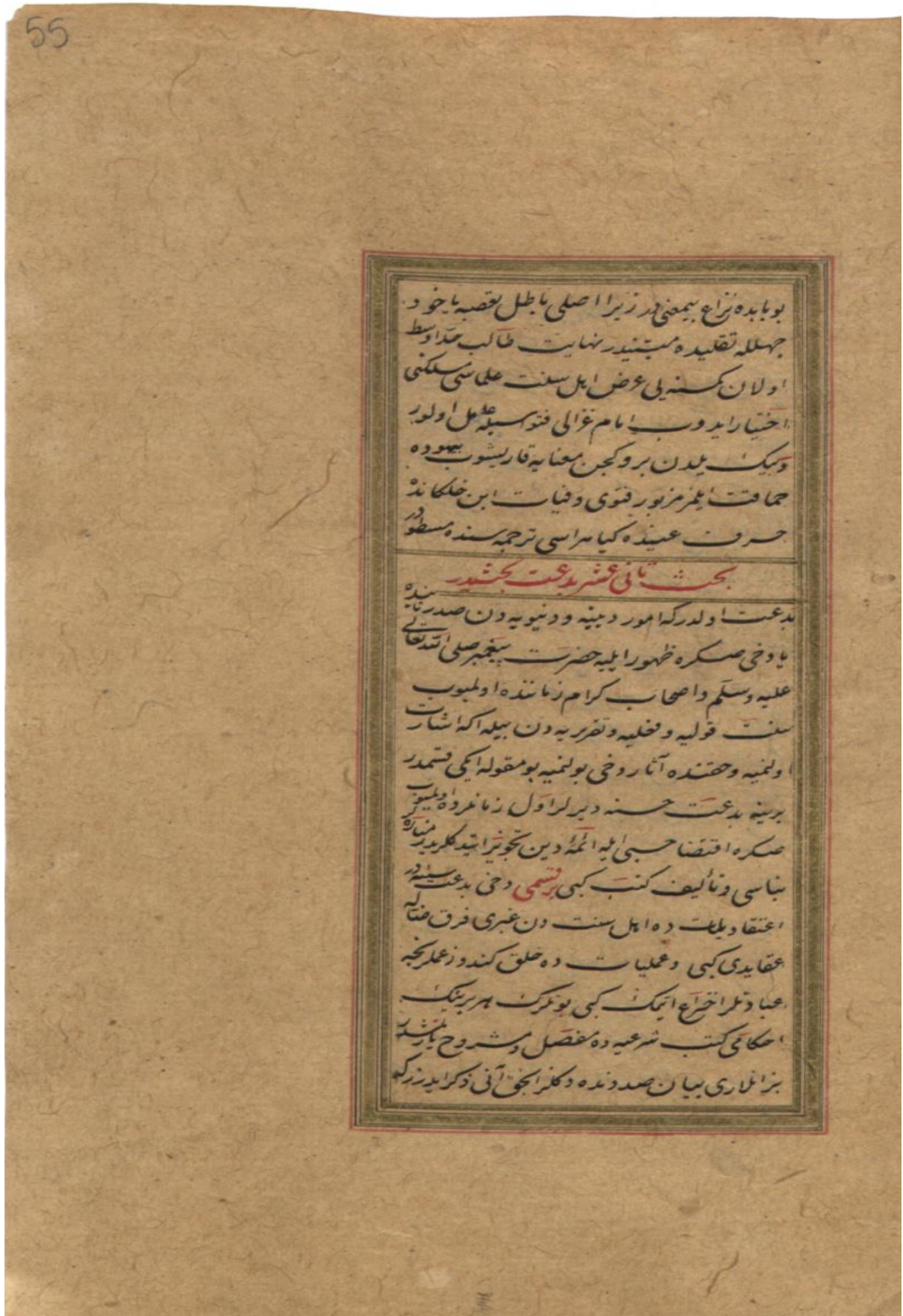




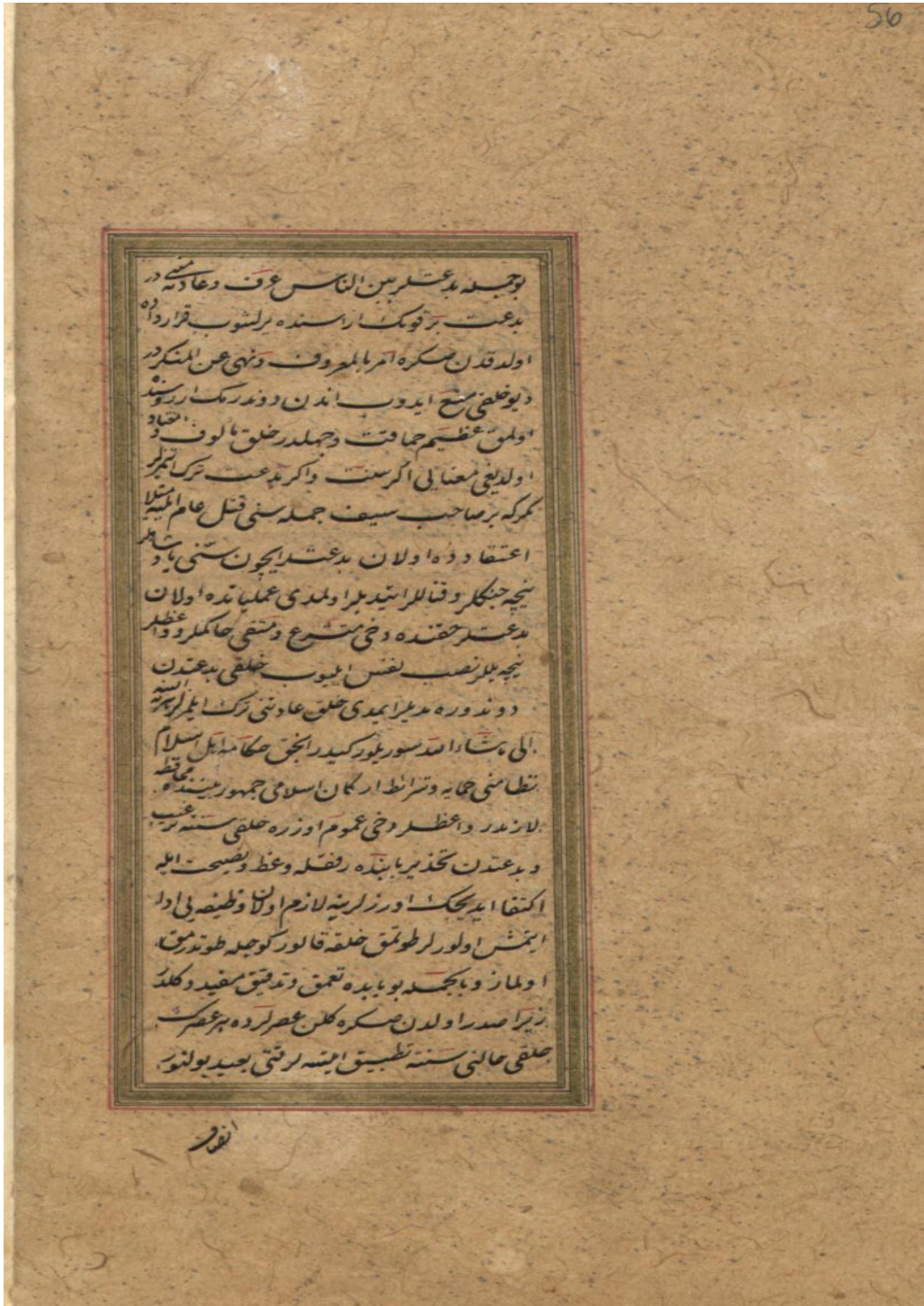
Görsel 2: Mîzânü'l-Hak İç Kapak Sayfası, 1a



Görsel 3: Mîzanü'l-Hak Birinci Sayfası, 1b



Görsel 4: Bid'at Bahsi Birinci Sayfa, 28a



Görsel 5: Bid'at Bahsi İkinci Sayfa, 28b

57

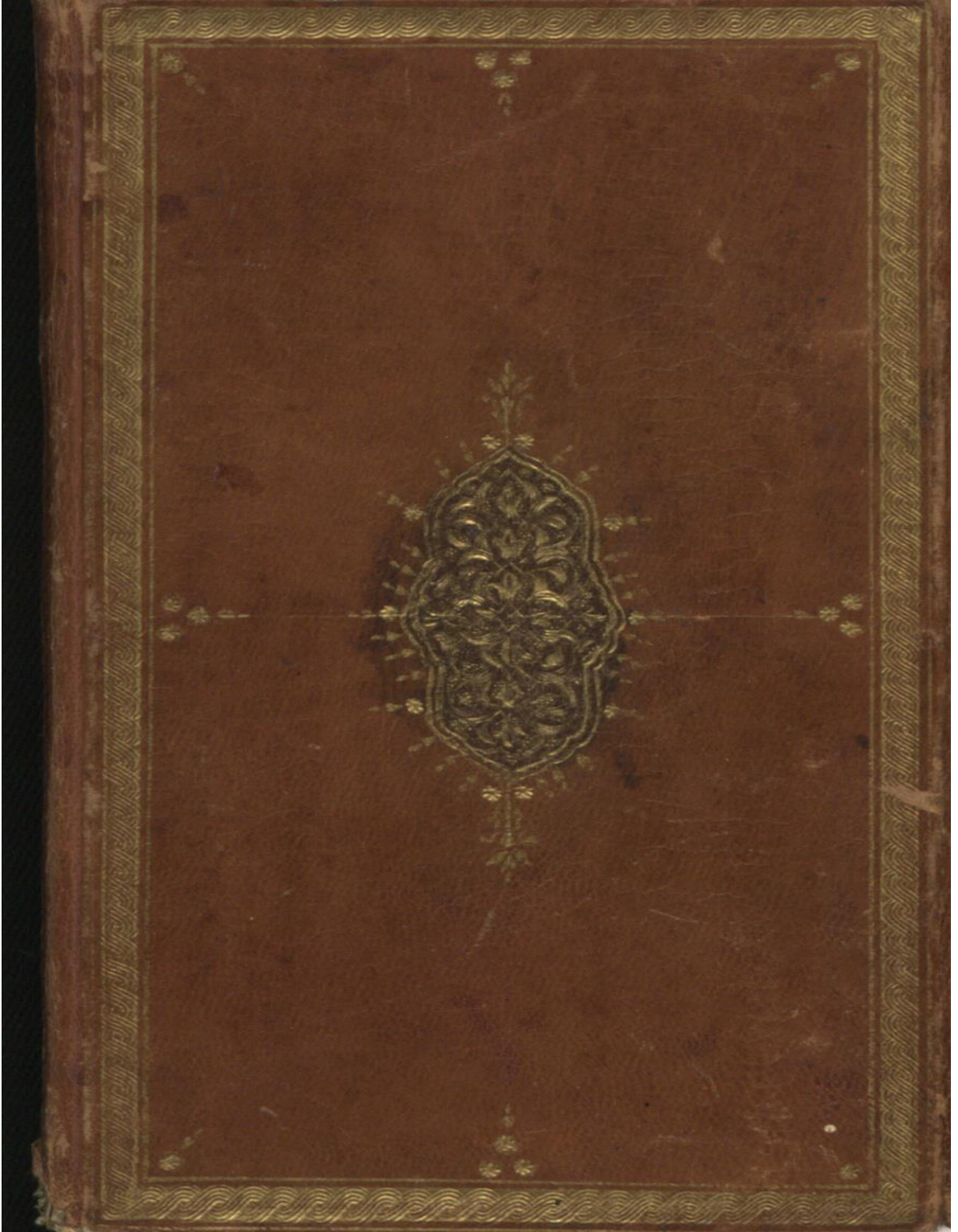
انصاف نماید و ب هر کس نفسی بوقلمه سینه آینه  
اصل مناسبت بولمناز که از مانده صادر اول افعا  
واقوال برو جسمه بدعتدن سالم دکلد را میدی کما  
کرم حضرت شفیق امتدن متوفقد که بوجیف  
وبچاره امتک کثرت بدعت جالینه باقی  
مومن و موحد اولد قلری حصلتی باعث شغقت  
وسبب مخفرت قبله والاکمال مزینه کشته  
واتیاج تکلیف اولنورسه حال شکلدرالسدیجی  
وتعالی عنایت ائیه

**بحث ثالث عشر زیارت قبور مجتهدین**

احم ساله مقابر زیارتند زیاده استقام وزره رعایت  
ایدر لردی برروائیده عبادت اصناک اولی و مشایخ  
بو اولدی اسلام ظهورنده برزنا حضرت فخر عالم  
علیه وسلم بو محذور ایچون مطلق زیارت قبور دن  
منع ایتلردی صکره کیر و یجوز ایدوب کنت  
**تهنیتکم عن زیارة القبور الا فروروا** بوردیر  
زیارت قبورده موتایه دعاشروع اولدی نهی  
صدوستمدوده دریس بو خصوصده علم اسلام  
ایتدیر بعض مشایخ **اذ انکرم فی الامور فاستصیروا من قبور**  
استعانت واستمددی تجویز ایددی و ددی که  
روحک بدنه تعلق جهنتدن قبر طردخی علی قهسی



Görsel 7: Mizânü'l-Hak Son Sayfası, 55b



**Görsel 8:** Mîzânü'l-Hak Arka Kapak

